

Finers 'Man on Horseback' en het Franse leger in de Vierde Republiek

Henk Reitsma, Dick Benschop

Bij elke uitspraak over de interventie van het leger in de politiek zal men zich moeten afvragen of een begrip als "het Franse leger" wel praktische waarde heeft. Het waren immers slechts bepaalde onderdelen van het leger die tot interventie overgingen, met name de parachutisten, de kolonels van de administratieve afdeling van het leger in Algerije en de specialisten op het gebied van de psychologische oorlogsvoering. Deze groep vormde slechts een klein deel van de totale sterkte van het Franse leger, maar had de steun van de Europese bevolking van Algerije en wist de steun te verwerven van een aantal hoge officieren: de generaals van de "coup" van april 1961.

Afgezien nog van de bovenstaande begrenzing is de hiërarchische structuur van elke legerorganisatie reden te veronderstellen dat bij elke interventie die het niveau van druk uitoefenen overschrijdt een wissel wordt getrokken op de bereidheid van de manschappen om daadwerkelijk in actie te komen. Zonder instigatie vanuit (delen van) het officierscorps vindt iets dergelijks niet plaats. Bij het toetsen, althans het toepassen van Finers theorie, komt men voor het probleem te staan dat zijn theorie weinig aanknopingspunten biedt op een zeer wezenlijk punt: dat van gebrek aan consensus binnen het leger.

Toegepast op een beperkter leger-begrip, namelijk het leger opgevat als het geheel van officieren en beroepsmilitairen, gaat Finers stelling wel op: de legitimiteit van de civiele overheid in de Vierde Republiek was gering, niet alleen in de ogen van het leger, maar in die van veel meer groeperingen binnen de Franse maatschappij. Uiteraard draagt dit bij tot een verklaring van het feit dat in 1958 de Vierde Republiek zo geruis-

loos tot een einde komt. De mislukking van de aprilcoup van 1961 zou dan leiden tot de veronderstelling dat de legitimiteit van de Vijfde Republiek aanzienlijk groter was, ondanks de kortheid van de tussenliggende periode. Dit is niet onmogelijk, maar het is in ieder geval niet meer dan een gedeeltelijke verklaring.

1.1 De sociale achtergrond

Een verklaring van de politieke interventie van het Franse leger uit de sociale achtergrond van deze groep ambtenaren stuit op enige problemen, al was het maar omdat de socialisering binnen het leger een grote rol speelde en zo de Franse militaire traditie wellicht een relevanter gegeven is, zoals ook Finer zelf in zijn aanvulling uit 1975 aangeeft (1).

Toch kan de sociale achtergrond van de Franse beroepsmilitairen in de laatste eeuw niet buiten beschouwing worden gelaten, omdat juist de diversiteit in sociale achtergrond een rol speelde bij het ontstaan van de stelregel dat het leger niet aan politiek deed (2). Vanaf 1870 was het leger anti-civiel. Men deelde er de waarden van de burgermaatschappij niet en wenste geen civiele invloed binnen het leger toe te staan. De aantrekkingskracht die dit anti-parlementaire, katholieke milieu op de maatschappelijke bovenlaag uitoefende, wisselde in de twintigste eeuw sterk. Uit de aanmeldingen voor de militaire academie van St. Cyr blijkt dat in de perioden van 1910 tot 1920 en van 1932 tot 1939 de carrière in het leger voor de hogere strata aantekkelijk was, terwijl in de tussenliggende perioden de middengroepen bij de aanmelding overwogen. Naar alle waarschijnlijkheid speelde in de periode voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog de bleekheid van de vooruitzichten op een civiele carrière wegens de economische depressie een grote rol.

Men kan niet spreken van een qua sociale achtergrond homogene groep onder wier leiding het Franse leger de Tweede Wereldoorlog inging, maar wel was het Franse officierscorps een homogeen geheel dat

in een maatschappelijk isolement verkeerde (3). Na 1944 mislukte een poging het sociale isolement van het Franse leger te doorbreken door vanuit de Résistance officieren toe te voegen. Deze nieuwe elementen werden ofwel geïntegreerd in het leger dat in wezen in handen van de vooroorlogse beroeps-officieren bleef, of zij vloeiden uit teleurstelling over de geringe vernieuwing weer snel af. De groep Résistance-officieren drong niet door tot de hogere rangen, mede op grond van hun politieke overtuigingen, die van progressiever karakter waren dan die van het militaire establishment.

De aanmelding voor de militaire academie na 1944 ging steeds meer in de richting van een recrutering uit eigen kring: het waren de zonen van officieren en onderofficieren die zich aanmeldden.

Wel zou men met deze sociale achtergrond een geheel van politieke houdingen kunnen verbinden, dat binnen het Franse officierscorps overwoog: men was autoritair, tegen "de politieke partijen" en in hoge mate anti-communistisch. Een dergelijke zelfselectie van aspirant officieren is echter niet specifiek Frans en biedt op zichzelf evenmin een afdoende verklaring voor de interventies van 1958 en 1961; zij staat juist eerder in de lijn: "L'armée ne fait pas de la politique" (4).

1.2 De ideologie van het leger (5)

Het centrale element in de relatie tussen leger en burgerlijk bestuur in een ontwikkelde politieke cultuur is de onderschikking van het eerste aan het laatste (6). Het leger is de uitvoerder van door politici genomen besluiten. Het leger formuleert zelf geen politieke doeleinden.

Zoals boven aangegeven, verhinderde dit het leger niet politieke voorkeuren of sympathieën te bezitten of een afkeer van het parlementair systeem kenbaar te maken. Het leger had evenwel geen alternatief en schikte zich tot de Tweede Wereldoorlog in de situatie. Aan het einde van de jaren vijftig was deze toestand drastisch veranderd. Wat was er in de tussenliggende periode gebeurd,

waardoor de zelfopvatting van het leger veranderd was?

De politisering van het leger

In de eerste plaats was van belang dat vanaf het begin van de Tweede Wereldoorlog het leger als gevolg van enkele historische ontwikkelingen zelfstandig politieke doeleinden ging formuleren en de legitimiteit van de opeenvolgende Franse regeringen ging betwijfelen en tenslotte aanvocht.

De Tweede Wereldoorlog confronteerde het leger met twee regeringen, die van Pétain in Vichy en die van De Gaulle in Londen. Vichy werd door de overgrote meerderheid van het leger gekozen en dat was vanwege de houding van het leger totdusver te verwachten. Het leger bleef evenwel langer dan de meeste andere groepen binnen de Franse bevolking aan Pétain vasthouden en zag de inbreuk op de discipline van de minderheid van gaullistische officieren beloond (7).

Een tweede moment was de dekolonisatie van Indo-China. Het leger dat als *raison d'être* het behoud van de koloniën kende, zag dat de politici aan de onderhandelingstafel in 1954 afstand deden van deze kolonie. Men beschouwde dit in het leger als een verraad aan het leger en de natie. Het feit dat de dekolonisatie zich tevens uitstreekte tot Marokko en Tunesië in 1956 versterkte dit gevoel.

Een derde element was het ontwikkelen en toepassen van de strategie van de "guerre révolutionnaire" in Algerije (8). Dit concept is geboren in Indo-China in de strijd tegen de Viet-Minh. Men nam de strategische noties van Mao en zijn theorie van de guerilla-oorlog over (9). Grondregel was dat een bevrijdingsbeweging niet met louter militaire middelen bestreden kon worden. De oorlog die gewonnen moest worden was de oorlog om de massa's. Naast de militaire strijd vond er ook een politieke en ideologische strijd plaats, die niet alleen beperkt bleef tot een regionaal conflict, maar een onderdeel vormde van de wereldomvattende strijd tegen het communisme, ook dat in Frankrijk.

In Algerije trachtte men deze strategie van de "guerre révolutionnaire" toe te passen met belangrijke consequenties voor de aktiviteit en de zelfopvatting van het leger. Militaire aktiviteit werd verbonden met politieke en ideologische standpunten en werkzaamheid. Een officier vocht niet professioneel, hij was tegelijkertijd ideoloog (10).

Het leger nam tevens, onder andere omdat de civiele bestuursambtenaren het niet meer aandurfdén, talrijke bestuurlijke taken in Algerije op zich. Dit werd het terrein van de "Sections Administratives Spécialisés" en de psychologische dienst van het leger. Het gevolg was dat het leger in Algerije het beleid bepaalde en uitvoerde, waarbij het veiligstellen van de Franse aanwezigheid voorop stond (11).

Het politieke en ideologische leiderschap dat het leger zich toeëigende in de "strijd tegen het communisme" bleef niet beperkt tot Algerije maar strekte zichtevens uit over Frankrijk (12). Hierbij maakten de militairen verschil tussen de "pays réel" en de regering. Het leger was verantwoording schuldig aan de grootheid en de kracht van Frankrijk en niet aan een toevallige regering van non-valeurs (13).

Uitingen van deze zelfstandige politiek en het weerstreven van Parijs zijn al voor 1958 naspelbaar. De kaping door het leger van de F.L.N.-onderhandelaar Ben Bella en het bombarderen van het Tunesische dorp Sakhiet vormen daar voorbeelden van.

Het groeiend isolement van het leger

De toenemende verzelfstandiging van het leger was mede in de hand gewerkt door een groeiend isolement ten opzichte van de Franse maatschappij. Sociaal gezien vond er een devaluatie van het militaire beroep plaats. Dit kwam bijvoorbeeld tot uiting in de toenemende kloof tussen de wedden van de officieren en de salarissen van vergelijkbare civiele funktionarissen (14). Een ander element vormde het nomadenbestaan van veel officieren: Bondsrepubliek (het bezettingsleger), Indo-China, Noord-

Afrika. Hierdoor werd een correctie op de ideologisering van de denkbeelden moeilijker en nam de kennis van de situatie in Frankrijk binnen het officierscorps af.

De dekolonisatie was de voornaamste factor bij de groei van het isolement van het leger. In Frankrijk zelf keerde de publieke opinie zich steeds meer af van de koloniale oorlogen, zeker na het bekend worden van de martelpraktijken van het leger in Algerije (15). Symptomatisch waren de grote problemen die rezen rond het uitzenden van dienstplichtigen naar Algerije. Bij het leger liet dit een gevoel van woede over de geringe steun van het thuisfront achter.

Opgemerkt moet worden dat de bovenbeschreven ontwikkelingen vooral betrekking hadden op degenen die het meest direkt betrokken waren bij de koloniale oorlogen. Het betrof hier de elite-troepen, in het bijzonder de parachutisten, die het vuile werk opknaptten. Juist deze groepen zien we dan ook weer in 1958 en 1961 terug.

2. De politieke cultuur

Finers criteria voor het niveau van politieke cultuur zijn de legitimiteit die men aan de procedurele consensus toekent en de breedheid en diepte van de georganiseerde publieke opinie (16). Consensus en organisatie zijn bepalend voor het niveau van de politieke cultuur en kort samengevat zou men kunnen stellen dat voor de niveauinschakeling de mate waarin het model van de Verenigde Staten benaderd wordt bepalend lijkt.

Het type dat aan de Franse Vierde Republiek wordt toegeschreven is dat van een ontwikkelde politieke cultuur (ter onderscheiding van een rijpe of een minimale) die gekenmerkt wordt door een grote mate van onenigheid over het politiek systeem en een hoge organisatiegraad van de publieke opinie, ofwel van de maatschappelijke organisaties. Finer is bereid te erkennen dat de onenigheid over de legitimiteit van de civiele machthebbers van tijdelijke aard zijn, maar ziet de organisatie van deelbe-

langen als een structureel gegeven (17). Zijn voorbeelden van ontwikkelde politieke culturen zijn het Duitsland van de Weimar-republiek, Japan tijdens het Interbellum, Frankrijk sinds 1944 en de USSR.

In een ontwikkelde politieke cultuur passen de interventiemodellen "druk uitoefenen achter de schermen" tot en met "openlijke dreiging", volgens Finers theorie. Openlijke dreiging kwam voor in 1958, een openlijke gewapende interventie mislukte in 1961; blijkbaar hadden de militairen hier de grens overschreden van wat mogelijk is binnen een ontwikkelde politieke cultuur en Finers schema lijkt hier bevestigd. Op de houdbaarheid van deze redenering komen we later terug. Het gaat er hier in de eerste plaats om te constateren of Finers inschaling van de politieke cultuur in Frankrijk hout snijdt.

Het is onmiskenbaar zo dat er een geringe consensus bestond ten aanzien van de legitimiteit van de Vierde Republiek. Eerst na herhaalde pogingen werd de grondwet van de Vierde Republiek in 1946 aangenomen, middels een referendum waaraan slechts 69% van de Franse stemgerechtigden deelnam en waarvan slechts 54% voorstemde. Sinds mei 1947, toen de communisten uit de regering gezet werden waren zowel de Parti Communiste Français als de gaullisten tegen de Vierde Republiek. Het lijkt dus duidelijk dat Finers criterium van een geringe consensus over het politiek systeem hier opgaat.

Er zijn sterke aanwijzingen dat het niveau van de politieke cultuur in Frankrijk invloed ondervond en nog steeds ondervindt van de dubbelzinnige houding jegens autoriteiten die een traditie is geworden, of in de woorden van H.W. Ehrmann:

"The insistence on authoritatively enforced rules and the simultaneous distrust of established authority and of the peer group produce a political culture that expects little from cooperation or a broad based participation in the decision-making" (18).

Bij het tweede criterium van Finer voor het vaststellen van het niveau van een politieke cultuur, moeten we opmerken dat de publieke opinie welis-

waar georganiseerd was, maar dat de organisatie-structuur en de organisatiegraad van de meeste maatschappelijke groepen minder solide waren dan in de meeste andere westerse landen. Een illustratie van dit verschijnsel is de extreme fluctuatie van het lidmaatschap van vakcentrales: het ledental van de grootste, de Confédération Générale du Travail, bedroeg ongeveer één miljoen in 1935, ongeveer vier miljoen in 1936, weer één miljoen in 1940, vijf à zes miljoen in 1946 en anderhalf miljoen in 1955.

Een uitzondering op dit algemene beeld werd gevormd door de PCF de "parti, pas comme des autres" die erin geslaagd is zijn ledental na 1944 te stabiliseren en langzaam uit te breiden.

De breedte en diepte van de publieke opinie zijn relatief gering en dit heeft tengevolge dat de bureaucratische elites sterk staan. Dit gold niet alleen voor de civiele bureaucratie, maar evenzeer voor de militaire. De legerleiding vormde na 1944 opnieuw een "autonomous force of interest representation" (19), daarbij aansluitend aan een traditie op het gebied van de civiel-militaire relaties in Frankrijk. Tijdens de Derde Republiek was de minister van defensie eerder een ambassadeur van de militaire bureaucratie in de regering geweest dan een autoriteit die het hoogste civiele gezag over het leger vormde. Finers inschaling lijkt dus op te gaan, zelfs moet worden geconstateerd dat de factor die Frankrijk volgens Finers criteria boven het minimale niveau tilt, opmerkelijk zwak ontwikkeld is.

Het gebrek aan consensus over de legitimiteit van de regeringen nog versterkt door de korte zittingsduur van de kabinetten, leidde samen met het geringe niveau van articulatie van deelbelangen in de openbare sfeer (wel echter in de vorm van pressiegroepen achter de schermen) tot het ontbreken van een duidelijk regeringsbeleid op het gebied van de dekolonisatie en tot het feitelijk overdragen van het bestuur op civiel en militair gebied aan het leger van de Franse kolonie bij uitstek: Algerije.

3.1 Interventie van militairen in de politiek. Waarom eigenlijk niet?

Aan de hand van wat Finer zelf omschrijft als "checklist" (20) van de motieven van militairen om al dan niet in te grijpen in de politiek zullen we proberen dit schema tegen het licht van de Franse situatie te houden. De redenen om niet tussenbeide te komen worden als volgt aangeduid: professionalisme (1), aanvaarding van het principe van de civiele suprematie (2), andere motieven (3). De laatste worden nader aangeduid als: de angst dat de gevechtswaarde van het leger zal dalen tengevolge van de interventie in de politiek (3.1), de angst voor een burgeroorlog (3.2), en tenslotte de angst voor het verdwijnen van het leger als instituut (3.3).

Professionalisme: Het Franse leger was ongetwijfeld professioneel in de zin die Finer eraan geeft. Men had een gevoel van eenheid ten opzichte van buitenstaanders en was vaktechnisch competent (21). De "social responsibility to their client, the state" was echter sterk afgebrokkeld; het leger had andersgerichte verantwoordelijkheidsgevoelens ontwikkeld.

De oorspronkelijk door Samuel Huntington naar voren gebrachte professionalisme-these (22) wil het ontbreken van interventie verklaren vanuit de beroepsrol van de militair en luidt kort samengevat als volgt: ondanks zijn visie op macht als bepalende factor in de internationale politiek, ziet de professionele militair zeer ongaarne dat het leger aan het risico vernietigd te worden in een oorlog of burgeroorlog wordt blootgesteld en juist vanuit zijn nadruk op hiërarchie en zijn verantwoordelijkheidsbesef ten opzichte van de ware natie is hij politiek neutraal en gehoorzaam aan de wettige regering. Het is evenwel duidelijk dat Huntingtons stelling niet meer opgaat als het leger een fundamenteel wantrouwen koestert jegens de wijze waarop de regering de nationale belangen behartigt. Naast zijn rol als organisatie-mens kent de officier ook minder rationele overwegingen als status, relatieve omvang van inkomen en macht, die zijn houding ten opzichte van de civiele overheid bepalen (23),

zoals ook Finer in een commentaar op Huntington stelt (24).

Binnen het Franse militaire establishment bestond een bepaalde afkeer van een al te overheersende rol van de techniek in het militaire bedrijf, hetgeen gezien de ervaring van het leger met guerilla-oorlogen niet verwonderlijk was. Ook dit tweede element van het professionalisme, het benadrukken van de technische aspecten van de militaire organisatie, kon in het Franse leger geen overheersende invloed krijgen. In Indo-China en Algerije was gebleken dat niet alleen de technische mogelijkheden van een leger telden, maar dat in een guerilla-oorlog het ouderwetse handwerk weer een grotere rol ging spelen. Men kon een gebied niet vanuit een tank pacificeren, maar moest te voet het veld in.

De integratie van het Franse leger binnen de NATO, die het isolement had kunnen verminderen verliep moeizaam, juist ook vanwege het feit dat het Franse leger een technologische achterstand had op de in de NATO sterk overheersende Amerikanen, aan wier superioriteitsgevoelens de Franse officieren zich stootten. "Ils eurent l'impression qu'on leur demandait d'entrer dans un machine sans âme, sans drapeau et sans traditions" (25).

In het geval van het Franse leger is het extreme isolement, zowel mentaal als geografisch, waarin men verkeerde, opvallend. Het Franse leger had eigenlijk geen thuisfront. In dit klimaat konden wilde ideeën een kans krijgen: als het thuisfront er niet was, moest men Frankrijk naar zijn beeld herscheppen. Het professionalisme had in dit geval niet de neutraliserende functie die eraan wordt toegeschreven.

Aanvaarding van de civiele suprematie: Afgezien nog van het feit dat het leger deel had aan de in het algemeen geringe acceptatie van de regeringsautoriteit was er sprake geweest van een reeks ernstige schokken die waren toegebracht aan het vooroorlogse adagium van "het boven de politiek staan". De regering was in de ogen van het leger niet in staat, wellicht ook niet waardig, de natie te

leiden. Het leger wenste de opdrachten van de civiele overheid te toetsen aan wat het zelf als nationaal belang definiëerde en wat in de realiteit samenviel met het groepsbelang van een deel van het leger. Het feit dat de regering het van de vruchten van zijn inspanningen beroofd had bij de beëindiging van het Indochinees conflict en zeker ook bij de terugtrekking na de Suez-expeditie in 1956, was in de ogen van het leger een duidelijk bewijs dat deze regeringen het ware Frankrijk niet vertegenwoordigden.

Overige motieven, de angsten. Angst dat interventie in de politiek geschillen binnen het leger zou veroorzaken, die zijn hiërarchische structuur zouden aantasten, kan men niet constateren. Hooguit kan men het niet accepteren van de ex-Résistance officieren met een linkse politieke achtergrond zien als een gevolg van de angst dat het communisme binnen zou dringen.

Hier komt een aspect aan de orde, dat in onze deelstudie een grote rol blijkt te spelen, maar door Finer onvoldoende wordt verwerkt. De gevechts-activiteit van het Franse leger was in de praktijk geconcentreerd in de elitetroepen: het vreemdelingenlegioen, de parachutisten en de mariniers. Binnen deze corpsen kwamen conflicten over politieke punten niet voor. Het dienstplichtigen leger zette men bij voorkeur niet in bij directe militaire akties. Pas sinds 1956 was het aanwezig in Algerije, maar het had daar eerder een algemene bewakingstaak. Vrees dat de dienstplichtigen de meningen van het militaire establishment niet zouden delen - en dat deden zij gezien hun houding in 1961 inderdaad niet - schijnt in de overwegingen van de interventieplanners geen rol te hebben gespeeld.

De afkeer van een burgeroorlog speelde wel degelijk een rol, bijvoorbeeld als het leger de opstand van de "pieds-noirs" in Algerije in 1958 niet wenst te bestrijden, maar het leger is in deze afkeer selectief. In hetzelfde jaar dreigde men wel met een gewapende inval in Frankrijk. Drie jaar later zeeg de opstand van de generaals in Algiers ineen, toen bleek dat de Franse burgers en dienstplichtige mili-

tairen de opstand niet steunden, ineen.

Angst voor het voortbestaan van het leger als zodanig heeft in Frankrijk geen rol gespeeld. Wel was de angst voor het lot van de Algerijnse hulp-troepen van de Fransen (de harki's) een belangrijke overweging voor Maurice Challe, één van de opstandige generaals, om aan de coup mee te doen. Daarnaast was de angst dat niet zozeer de rol van het leger, maar de vrijwel autonome positie van de elitetroepen gevaar liep, van groot belang. Deze angst remde echter de interventie niet, maar vormde juist een aansporing ertoe over te gaan (26).

De remmen op interventie die Finer noemt, werkten in het geval van het Franse leger niet: het professionalisme had geen politiek neutralisme tengevolge, maar juist het tegendeel, de suprematie van de civiele overheid werd niet erkend en deelbelangen binnen het Franse leger dreven groepen binnen dit geheel voort op het pad naar een opstand.

3.2 Interventie van militairen in de politiek. Waarom eigenlijk?

Achtereenvolgens worden de motieven behandeld die Finer aanvoert als mogelijke redenen voor interventie. Dit gebeurt vrij kort, omdat in de voorafgaande tekst al veel aspecten die ook hier een rol spelen aan de orde zijn geweest.

De plicht van het leger jegens het vaderland. Dit element kwam duidelijk naar voren in verband met de opvatting over de "Guerre révolutionnaire". Aan het leger viel de taak toe de natie te leiden in de strijd tegen het wereldcommunisme, ook in de "métropole", in Frankrijk zelf. De regering faalde in het geven van leiding aan het leger, waarna het leger de beleidsdoelen herinterpreteerde en tenslotte zelf vaststelde. De plicht van het leger werd geformuleerd als de bescherming van de westerse beschaving bij de poorten van het Westen, die in Algerije werden geacht aanwezig te zijn. Zo had generaal Cailles, inspecteur-generaal van het Franse leger in Noord-Afrika altijd een wereldkaart op zak, waarop een grote zwarte pijl getekend was,

die vanuit de diepte van het "rode" Azië op Noord-Afrika en Frankrijk gericht was (27).

Het nationaal belang. De vermelde plicht van het leger hield het opkomen voor de belangen van het "pays réel" in, zoals die werden geïnterpreteerd door het leger. Juist het onderscheid tussen natie en regering (pays légal) maakte een zelfstandige bepaling van wat het nationaal belang inhield door het leger mogelijk. De conclusie van het leger was dat de regeringen van de Vierde Republiek een beleid voerde dat leidde tot het verval en de wanhoop van de natie en dat het haar ontbrak aan de moed en het inzicht die vereist waren. Het vaderland werd door de regering niet beschermd tegen de gevaren van het wereldcommunisme, dat in Frankrijk zelf defaitisme en afkeer van het leger aanstichtte en in Frankrijks koloniën de lokale bevolking had veroverd of dreigde te veroveren. Een wijziging in deze situatie kon alleen het leger brengen ten dienste van het "ware nationale belang" (28).

Deze eerste twee motieven zijn ideologisch van aard. Zij zijn zeker belangrijk in verband met de zelfopvatting van het leger, maar vormden natuurlijk evenzeer een onderdeel van de ideologische rechtvaardiging van het daadwerkelijk optreden van het leger. Meer materiële mogelijke motieven komen in het onderstaande aan de orde.

Sociale achtergrond. Finer definieert sociale achtergrond als de mate van overeenkomst in sociale achtergrond van civiele en militaire autoriteiten (29). Als deze niet gelijk is, zal het leger ertoe neigen in te grijpen ten bate van de eigen sociale klasse. Hierboven (1.1) werd al betoogd dat de sociale achtergrond als verklarende factor weinig perspectief biedt.

Regionaal belang. In zijn boek over het Franse leger acht Kelly het regionaal belang in Algerije van grote betekenis (30). Als eerste aspect noemt hij de "emotionele geografie": traditionele banden met het gebied en goede contacten met de moslim bevolking. Het is evenwel de vraag of het regionaal belang van het leger niet het gehele Frans

Noord-Afrika omvatte en bijvoorbeeld ten aanzien van Marokko, de traditionele leger-kolonie niet sterker was geweest. Aan de rechtstreekse invloed daar was in 1956 via een politiek akkoord een einde gekomen.

In Algerije ontstond vanaf 1954 een conflict waarin het leger zich vastbeet. Er bestonden inderdaad nauwe contacten tussen het beroepsleger en de Europese bevolkingsgroep in Algerije. De kern van het Franse leger van na de Tweede Wereldoorlog was het Franse Noord-Afrikaanse leger geweest en het beroepsleger toonde dan ook zeer weinig animo om de beweging onder de Europese Algerijnen ten gunste van de handhaving van Algérie Française neer te slaan, ook niet toen die uitmondde in de gewapende bezetting door pied-noirs van het regeringscentrum in de stad Algiers.

De door Finer aangeduide goede relatie van het leger met de Algerijnse moslim-bevolking kwam toch wel in hoofdzaak neer op contacten met de Algerijnse hulptroepen en de traditionele dorpschefs (de caïds), niet ongelijk aan de situatie in bijvoorbeeld Nederlands-Indië (31).

Het tweede aspect dat Finer noemt ligt in het verlangen van de "guerre révolutionnaire". Het bestuur van het leger over Algerije en de pogingen de bevolking voor een blijvende relatie met Frankrijk te winnen, schiepen een speciale band met het gebied en de bevolking als men tenminste daarbij in het oog houdt dat deze speciale band een verlangen was dat eenzijdig van het Franse leger uitging. Gaandeweg werd het voor het leger onmogelijk in de burgeroorlog tussen Europese en Arabische Algerijnen, waar het conflict toe tendeerde, de rol van arbiter te spelen. Het Algerije waar het leger voor koos, was een land waar de rol van de Europeanen zou worden bestendigd en dit betekende dat de speciale band met de Arabische Algerijnen steeds meer op een oorlog tegen hen neerkwam. Het regionaal motief lijkt dus zeker van belang te zijn. Het is evenwel de vraag of het niet opgaat in het volgende motief:

Groepsbelang. Een van de belangrijkste motieven

lijkt het groepsbelang van de bij de Algerijnse oorlog betrokken troepen te zijn. Hun bestaansrecht werd geheel en al bepaald door het behoud van de koloniën. Voor "la France d'outre-mer" hadden zij zich opgeofferd. Als de dekolonisatie werd voortgezet, dan zou hun identiteit, zouden hun carrière-mogelijkheden en de "style para" wegvallen. Ondanks het feit dat de verbondenheid aan Algerije als het laatste bastion in "de oorlog die niet verloren kon worden" een belangrijke rol speelde, lijkt het groepsbelang bij het behoud van de koloniën te overwegen. Het vooruitzicht naar Frankrijk terug te moeten was mede door het grote isolement van het beroepsleger weinig aantrekkelijk.

Eigenbelang. Het boven beschrevene speelde bij de individuen die aan het avontuur van het ten val brengen van de Vierde Republiek en de wanhoopspoging de dekolonisatie te stoppen in 1961 deelnamen een rol. Het lijkt ons weinig zinvol in het verband van dit artikel de persoonlijke motieven van de betrokken officieren na te gaan (32).

4 Evaluatie

4.1 De waarde van Finers model voor een historicus

Een historische analyse van de militaire interventie in de politiek in Frankrijk in de periode 1958-1961 zou als volgt verlopen: deze interventie was een uitzondering in de civiel-militaire relaties in het moderne Frankrijk. Deze uitzonderlijke situatie werd veroorzaakt door een lange reeks grieven en frustraties bij het Franse militaire establishment, begonnen met de vernederende nederlaag tegen de Wehrmacht in 1940. Algerije was het laatste bastion van de "honneur" van het Franse leger. De oorlogvoering was gepolitiseerd, dat wil zeggen de uitkomst van de conflicten werd bepaald aan de conferentietafel en niet op het slagveld. Bovendien was men binnen het leger tot de conclusie gekomen dat naast militaire middelen, ook politieke wapenen in koloniale conflicten beslissend waren. De verdeeldheid binnen de Franse natie leidde ertoe dat het militaire establishment geen steun kreeg vanuit het moederland. De reactie van een deel van

het militaire establishment was het produceren van een ideologie die doelde op de redding van Frankrijk desnoods tegen de zin van de meerderheid van het Franse volk.

Daarbij kwam dat vanwege het ontbreken van een consensus over de dekolonisatie een duidelijk regeringsbeleid ontbrak en er twijfels rezen omtrent de legitimiteit van het politieke systeem. Het hierdoor ontstane vacuüm werd opgevuld door het bovenaangeduide deel van het militaire establishment. Men greep hierbij terug op de ervaringen van de Tweede Wereldoorlog, toen gehoorzaamheid aan de legale overheid (Vichy) achteraf niet bleek te worden gewaardeerd en degenen onder de Franse officieren die zich sterk verbonden voelden met de Franse positie in Algerije gingen over tot de chantage van de dertiende mei 1958. De symboolwaarde van Algerije, de politieke bestuurspositie van het leger in dit gebied en het voorbeeld van de dertiende mei leidden in april 1961 tot een explosie, toen duidelijk werd dat de Gaulle geneigd was met de Algerijnse onafhankelijkheidsbeweging tot een politiek akkoord te komen, dat van Algerije een onafhankelijke staat zou maken (33).

Deze verklaring van de gebeurtenissen komt neer op een unieke samenloop van omstandigheden en maakt gebruik van argumenten die zijn ontleend aan het historisch proces.

Finers theorie geeft aanleiding tot een meer algemene verklaring. Hoewel de elementen legitimiteit en consensus in de historische verklaring ook ter sprake komen, wordt er daar niet de exclusieve waarde aan gehecht, die ze bij Finer hebben. Het is dus niet zo dat eerst door het gebruik maken van Finers theorie op deze gegevens gelet wordt, maar de verklaring verschuift van een "samenloop van omstandigheden" (idiografisch) naar een toepassing van een voor de nieuwere geschiedenis geldig geachte algemeenheid (nomothetisch). Een voordeel hiervan is dat zo de vergelijking van verschillende militaire interventies vergemakkelijkt wordt, hoewel "vergelijkende geschiedenis" volgens ons niet op het construeren van theorieën uit dient te zijn, maar op het verwerven van betrouwbaarder

kennis over de vergeleken historische processen, met als bijprodukt aanwijzingen omtrent de houdbaarheid van de theorie die als uitgangspunt voor de vergelijking werd gekozen (34).

4.2 De houdbaarheid van Finers model in het Franse voorbeeld

Veel spreekt in het gekozen voorbeeld voor de toepasbaarheid van Finers theorie. De legitimiteit van de Vierde Republiek was zwak, de interveniërende militairen bedienden zich inderdaad van druk achter de schermen en chantage. Toen in april 1961 de "coup" werd gepleegd, bleek het beoogde effect uit te blijven. De coup mislukte echter niet zozeer omdat een deel van het militaire establishment zich had verkeken op wat binnen een ontwikkelde politieke cultuur mogelijk is, of omdat de organisaties van de overige Franse deelbelangen zich als een man tegen de opstandige militairen keerden, zoals men volgens Finer zou moeten verwachten. Veeleer was het zo, dat binnen het leger zelf de opstandelingen stuitten om "attentisme": de neiging bij gebrek aan duidelijke orders af te wachten hoe de zaak zou uitpakken.

Finers theorie verklaart nergens waarom het leger op het beslissende moment niet de eensgezindheid kon opbrengen, die tot succes van de coup had kunnen leiden. Deze afwachtende houding was niet zozeer het gevolg van het professionalisme van de militairen, zoals Huntington het wellicht zou stellen, als wel van de hiërarchische structuur van zowel het Franse leger, als van de gehele Franse maatschappij, die gepaard gaat met wantrouwen jegens elke autoriteit.

Het merendeel van het Franse leger koos de oplossing van steun aan het bewind van de Gaulle. Men overwoog blijkbaar dat de orders van de president meer geldigheid hadden dan die van de generaals in Algiers. Deze keuze was niet zozeer bepaald door de legitimiteit van de Gaulle als president van de Vijfde Republiek, als wel door diens charisma.

4.3 Bijstelling van Finers model in het licht van de beschreven gebeurtenissen

Een bijstelling van Finers model zou in de eerste plaats meer ruimte moeten bieden aan de realiteit dat "het leger" een te grove aanduiding is. In 1975 oppert Finer de veronderstelling dat juist verdeeldheid binnen een leger, naar generaties of onderdelen, de kans op een coup groter maakt dan een situatie van eensgezindheid, maar hij geeft niet aan hoe die verdeeldheid ontstaat (35).

"Corporate self-interest" zou voor legeronderdelen moeten worden uitgewerkt omdat dit in het Franse geval het juiste analyseniveau blijkt te zijn en de verklaring zou vooral gezocht moeten worden in de "expérience vécue" van de desbetreffende deelgroepen. Als namelijk ten gevolge van het klaarblijkelijk onvermogen van de civiele overheid een duidelijk beleid te voeren ten opzichte van een conflict, waarbij het leger betrokken is, militaire akties door een kleine minderheid van het leger moeten worden uitgevoerd, zal er een grote spanning ontstaan tussen regering en leger. De vechtende minderheid, die zich niet gesteund weet door een moederland in een aarzelende vredessituatie, zal zich tegen de regering, maar ook tegen de "onjuiste mentaliteit" in het moederland keren. Dat de huidige akties van het Franse leger in Tsjaad hier niet toe leiden, kan men vanuit het schaalverschil verklaren, en vanuit de notie van Lang dat het leger, wil het tot een coup komen zich verzekerd moet weten van de steun van een groep burgers (36). Beperkte oorlogen kunnen zo dus een dodelijk gevaar vormen voor de staten die ze beginnen of laten beginnen. Dit zal vooral het geval zijn als het onvermogen van de regering voortkomt uit een gebrek aan consensus over het nationaal beleid bij de burgers.

4.4 Algemene kritiek op Finers benaderingswijze

In de eerste plaats moet betreurd worden dat Finers theorie wel uitspraken doet over het verband tussen de vorm die politieke interventie van militairen aanneemt en de politieke cultuur, maar dat de motieven van de militairen daarin niet

zijn opgenomen. Waar het de motieven betreft komt Finer niet verder dan een classificatie, die, hoe nuttig ook op zichzelf, losstaat van zijn theorie.

Tweede punt van kritiek betreft de algemeenheid van zijn tegenstelling tussen leger en politici. In het hierboven behandelde voorbeeld bleek dat de scheidslijnen dwars door het leger heenliepen en dat dit in mindere mate ook met de politici het geval was. Het probleem dient zich hier aan, of de spanningen tussen militairen en politici niet een te grote nadruk krijgen, en of plaatsing in een groter geheel van maatschappelijke tegenstellingen niet een wezenlijker, althans duidelijker, inzicht kan verschaffen. Dit zou dan echter wel vereisen dat er meer aandacht wordt besteed aan de sociale en economische context van de conflicten tussen leger en politici, waarbij men met de hantering van het begrip sociale achtergrond niet ver genoeg komt.

Noten

1. S.E. Finer, *The man on horseback. The role of the military in politics*. Harmondsworth 1976², p. 234.
2. J.S. Ambler, *The French Army in politics, 1945-1962*. Ohio, 1966, p. 135.
3. Marc Bloch schetst van dit officierscorps een onovertroffen beeld in zijn *L'étrange défaite, témoignage écrit en 1940*. Paris, 1957, p. 57.
4. Kurt Lang, "The military Putsch in a developed political culture, confrontations of military and civil power in Germany and France", in J.A.A. van Doorn (ed.), *Armed Forces and Society, Sociological Essays*. Den Haag, 1966, pp. 202-220.

Lang leidt uit de homogeniteit van een officierscorps af, dat er een neiging bestaat samenzweringen in eigen kring te accepteren. Deze homogeniteit wordt volgens hem versterkt als de politieke veranderingen buiten het leger zich sneller ontwikkelen als daarbinnen.

5. Met "het leger" wordt in het onderstaande bedoeld: de beroepsmilitairen, het militaire establishment.
6. R. Girardet, "Pouvoir civil et pouvoir militaire dans la France Contemporaine", in *Revue Française de Science Politique*, 10 (1960), p. 6.
7. Girardet, *Pouvoir civil*, p. 9-11. Lang, *The Military*

- Putsch*, p. 206, gaat er ten onrechte van uit dat het merendeel van de Franse officieren in de periode 1940-44 gaullistische sympathieën had en (p. 212) de Duitsers wilde verdrijven. Vgl. hier Ambler, *The French Army*, pp. 70-71.
8. Girardet, *Pouvoir civil*, p. 16 en Ambler, *The French Army*, p. 149.
 9. George Armstrong Kelly, *Lost Soldiers, The French Army and empire in Crisis 1947-1962*, Cambridge, Mass. 1965, pp. 107-125.
 10. Girardet, *Pouvoir civil*, p. 21.
 11. Girardet, *Pouvoir civil*, p. 25. Ook Lang, *The Military Putsch*, p. 214, legt er de nadruk op dat juist uit de kring van officieren die zich met de psychologische oorlogsvoering bezighouden de samenzweerdere voortkomen.
 12. Ambler, *The French Army*, p. 261.
 13. Ambler, *The French Army*, p. 113.
 14. Girardet, *Pouvoir civil*, pp. 13-14.
 15. Ambler, *The French Army*, pp. 94, 103, 164.
 16. Finer, *Horseback*, p. 78 en p. 242.
 17. Finer, *Horseback*, p. 244.
 18. H.W. Ehrmann, *Politics in France*, Boston, 1976³, p. 96.
 19. Ehrmann, *Politics*, p. 182. Ehrmann ziet het zelfstandig opereren van bureaucratieën als een specifiek kenmerk van de Franse politieke cultuur dat sterk is bevorderd door de geringe besluitvaardigheid van de regeringen.
 20. Finer, *Horseback*, p. 144.
 21. Finer, *Horseback*, pp. 20-21.
 22. Vergelijk ook G. Teitler, *De wording van het professioneel officierscorps*, Rotterdam 1974, pp. 10-11.
 23. Vergelijk ook Henk Reitsma, Tony van der Togt, Dick Benschop, *Het waardig weerschijn van de natie*, paper geschreven voor het diachronisch thema aan de Vrije Universiteit 1979, p. 2.
 24. Finer, *Horseback*, p. 22.
 25. Jean Planchais, *La malaise de l'armée*, Paris 1958, p. 52.
 26. Volgens Lang, *The Military Putsch*, p. 228 is het contact met anti-regeringsgezinde groepen burgers van doorslaggevend belang om frustraties in het leger tot een coup te laten leiden. Deze rol zou hier dan door de pied-noirs gespeeld moeten zijn.
 27. Planchais, *Malaise*, p. 54.
 28. Kelly, *Lost Soldiers*, pp. 366-370.
 29. Finer, *Horseback*, p. 35.
 30. Kelly, *Lost Soldiers*, pp. 39-41.
 31. Kelly, *Lost Soldiers*, pp. 152-156.
 32. Voor een weergave hiervan: A. Horne, *A savage war of*

- peace, Algeria 1954-1962*, London 1977.
33. Ambler, *French Army*, pp. 365-366.
 34. Lang poogt in zijn artikel in de eerste plaats tot generalisaties te komen op basis van een verlijking van de officiersputsch tegen Hitler van 21-7-1944 en de generaalscoup van 1961 in Algiers. Het probleem dat rijst bij zijn aanpak is dat Lang uitkomt bij sociologische determinanten die aanzienlijk beter passen bij het voorbeeld dat Lang zelf het beste beheerst (de Putsch van 1944) en dat hij moet rukken en trekken om het Franse voorbeeld te laten "kloppen".
 35. Finer, *Horseback*, pp. 225-228.
 36. Lang, *The Military Putsch*, p. 227.